

Yuliia Liebiedieva

*Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Science of
Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0003-0628-0309>

e-mail: lebedeva-yuliya@ukr.net

FEATURES OF UKRAINIAN SOCIETY LAW CULTURE FORMING

Abstract

In article **question of law culture forming as value measuring of law persuasions** is researched. Placed goal of article — determination of components and factors, that determine law culture forming. Tasks of article are determined by creating notion about **components, structure and factors that form law position. Included determinations of law culture forming.** Next components of law culture: law, lawrelationship, lawmind, legality and laworder, law behaviour, law socialization, law thinking, law active, lawful behaviour, system of law training and law education were placed.

Connection between components of law culture was analysed, that make understand possibilities incarnation moral value in law activity and development of individe's and state's law culture, practical realization of law knowledge, that regulate different norms of social relationship. Led synthesis of law culture forming of personal age special features, that make conclusions about different corelations of law knowledge, law position, and presence of other components of law culture in some boards of young people and professionals. Comparative analysis of forming law culture of young people and professionals, personality and law views was made.

By deductive method effectiveness of building democracy and destroying negative social phenomenon as way of forming high level of law culture was proved. Inductive and dialectical methods determine influence for separate components of law **knowledge and persuasions, skills transformation of totalitarian system to democracy and changes in this context moral-law value. In article analysed results of forming law culture, which may become achieved level of law behaviour, law training and erudition, development of law mind and possibility of using law knowledge, habits and skills by empiric methods were analysed. Certified, that law culture becomes показником of value of person and state.**

Key words: law culture; law mind; law; law action; law training; law education.

Лебедєва Юлія Олександрівна

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-0628-0309>

e-mail: lebedeva-yuliya@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Резюме

У статті досліджується питання формування правової культури як ціннісного виміру правових переконань. Встановлено мету статті – визначення складових та факторів, що зумовлюють формування правової культури. Завдання статті зумовлені створенням уявлення про компоненти, структуру та чинники, що формують ставлення до права. Враховано детермінанти формування правової культури. Встановлено наступні складові правової культури: право, правовідносини, правосвідомість, законність і правопорядок, правова поведінка, правова соціалізація, правове мислення, правова активність, правомірна поведінка, система правового виховання та правової освіти. У статті проаналізовано наслідки формування правової культури, якими можуть стати досягнутий рівень правової поведінки, правового виховання й освіченості, розвитку правової свідомості та можливості застосування правових знань, вмій та навичок емпіричними методами. Констатується, що правова культура стає показником цінностей особистості та держави.

Ключові слова: правова культура; правова свідомість; право; правова активність; правове виховання; правова освіта.

Вступ

Правова культура є показником рівня розвитку особистості й суспільства. Її важливими виявами є моральні цінності й ставлення до прав і обов'язків, які обмежуються певними суспільними нормами. Правова культура є сукупністю загальноприйнятих прав для окремих груп осіб, які поширюються в навчальних закладах та професійних установах. Це система законів, правил, умов, покликаних зберегти порядок у суспільстві, від

чого залежить система ділових та повсякденних відносин. Нівелювання або порушення правових норм свідчить про появу деструктивних явищ, які є близькими або є порушеннями правил поведінки або законодавства.

Мета статті — визначення компонентів, що спричинюють оптимізацію умов розвитку правової культури в Україні. Завдання статті зумовлені створенням уявлення про складові, будову та фактори формування правової свідомості, правових відносин та інших цінностей.

Методи дослідження

Методологічна основа визначається сукупністю методів та підходів, які дають змогу сформулювати дослідження як єдине ціле. У статті використані підходи об'єктивності та цілісності, а також загально-, спеціально наукові методи, за допомогою яких можна отримати результати дослідження.

Проаналізовано взаємозв'язок між компонентами правової культури, що дає зрозуміти можливість втілення моральних цінностей у правовій діяльності та розвиток правової культури індивіда і держави, практичній реалізації правових знань, які регулюють різні норми суспільних відносин. Проведено синтез формування правової культури вікових особливостей осіб, що зумовлює висновки про різні співвідношення правових знань, ставлення до закону, а також наявність інших складових правової культури в певних рамках у молоді й професіоналів. Здійснено порівняльний аналіз формування правової культури молоді та професіоналів, особистісних та правових поглядів. Методом дедукції доведена ефективність встановлення демократії та усунення негативних суспільних явищ як засіб формування високого рівня правової культури. Метод індукції та діалектичний метод зумовлюють вплив на окремі складові правових знань та переконань, навичок трансформації тоталітарної системи в демократичну та зміни в цьому контексті морально-правових цінностей.

Результати

Правова культура є досить дослідженим феноменом суспільства й особистості в науковій літературі. Науковою новизною теми є уточнення рівня розвитку окремих складових правової культури в українському суспільстві. Дослідження української правової культури можна поділити на декілька напрямів. Особливості процесу правової культури в Україні досліджують С. В. Богачов [1] та О. Г. Данильян [2]. Правосвідомість українців на сучасному етапі проаналізована в працях Н. І. Бровко [3] та Л. М. Герасіної [4]. Традиції формування правової культури відображені в дослідженнях Д. П. Ващука [5] та О. В. Минькович-Слободяник [6]. Правову освіту вивчають Р. Ю. Клунко [7, 8] та Н. С. Уханова [9]. Правові цінності та менталітет досліджують В. С. Кобко-Одарій [10] та О. І. Панчук [11]. Формування правової поведінки в українському суспільстві проаналізовано в дослідженні Т. С. Захаркевича [12]. Правове виховання вивчала В. О.

Сліпенчук [13]. Теоретичну базу про правову культуру досліджувала Т. О. Тимчук [14].

Правова культура — це глибоке знання, розуміння та прийняття права і свідоме виконання його вимог. На підставі проведеного аналізу праць науковців про структуру правової культури можемо зробити висновок про виокремлення наступних тісно пов'язаних і взаємозумовлених компонентів: когнітивний (правова освіченість, поінформованість); мотиваційно-ціннісний (сформована правова позиція як потреба чи усвідомлена необхідність дотримуватися правових норм і застосовувати їх у своїй діяльності); діяльнісний (уміння і навички керуватися правовими знаннями в житті, активно їх використовувати), рефлексивний (осмислення, самоконтроль і самооцінка своєї правової поведінки) [7, с. 8; 8, с. 149]. Правова культура передбачає розуміння її як системи цінностей, ідей, елементів, що належать до сфери права, і їх відображення у свідомості та поведінці людей [8, с. 149].

Правова культура держави тісно пов'язана з правовою культурою особи. Згідно з теорією права, остання характеризується кількома ознаками: 1) знання законодавства; 2) переконаність у необхідності та соціальній користі законів; 3) уміння користуватися правовим інструментарієм (наприклад, законами) у практичній діяльності [5, с. 68].

До об'єктивних факторів, які суттєво впливають на стан (або удосконалення) правової культури у певному суспільстві, на нашу думку, відносяться: існуюча правова система, правові ідеали, правовідносини, правові традиції, правовий менталітет, людський фактор, у тому числі управлінський вплив, створення ефективних соціальних інститутів із формування правової культури, визначення основних напрямків організації цих інститутів [2, с. 19].

Правова система в Україні характеризується прямим зв'язком правової культури суспільства з демократичними процесами у нашій країні. Реформи, які проводяться, повинні виражатися у відповідній системі законів. Причому законів, які були б авторитетними для цивілізованого суспільства, які б дійсно були ефективними і дієвими. Для цього законодавцям потрібно керуватися у своїй роботі моральними цінностями, що є важливою ознакою правової культури керівника. Процес будівництва правової держави включає в себе і формування відповідної правової культури. Людина, у якої вихована повага до закону, як правило, готова не тільки показувати приклад поведінки відповідно до норм суспільного життя, але й діяти, якщо потрібно, в інтересах захисту законності. Використання законів в суспільних, неособистих інтересах реальне тільки у тому випадку, якщо ці інтереси набувають сили мотиву, «штовхають» на здійснення відповідних вчинків [15, с. 92 — 93].

Шлях до вдосконалення правової людини пролягає через сприйняття ідеалу правового суспільства. Правове суспільство передбачає наявність автономного суб'єкта. Щоб автономна особистість набула відповідних якостей, слід приділити належну увагу її правовому вихованню — організованому процесу, що впливає на свідомість громадян України, створює в правосвідомості систему правових переконань, правових знань, правових цінностей, а також виробляє усвідомлену звичку правової поведінки [13, с. 123].

Основоположним принципом громадянського суспільства є його орієнтація на права конкретної особистості, причому така, що захист цих прав розглядається як захист загальних устоїв суспільства. У зв'язку з цим може виникнути думка, що у громадянському суспільстві кожен для себе — це ціль, а все останнє для нього ніщо. Це помилкова думка. Вершиною сучасного підходу до прав людини є Всезагальна Декларація прав людини, яка у своїх формулюваннях за їх загальною спрямованістю фактично спирається на досвід громадянського суспільства, тобто, по-перше, на імперативний підхід до прав людини, а по-друге, на впровадження такого рівня правосвідомості, яке, орієнтуючись на загальні принципи свободи, робить відповідальність перед людиною обов'язковим як для окремої особистості, так і особливо для владних структур. Подібний підхід в документі, що розрахований на практичне використання світовою людською спільнотою, означає, що в основі його лежать загальнолюдські цінності. Без цього він за визначенням не зміг би відігравати своєї консолідуючої світової ролі [4, с. 125].

Активний вплив на правову культуру юриста чинять правові цінності. У тоталітарних суспільствах загальнолюдські правові вартості не знайшли свого застосування. У радянський час юристи були позбавлені права. Світові правові системи пішли далеко вперед, а в Україні часто юридична практика маневрує правовими нормами, що негативно впливає на загальний стан правопорядку. Відтак правова культура формується на основі визнаних загальнолюдських правових цінностей, доведених наукою й перевірені практикою. Правова культура юриста сприяє об'єктивному розв'язанню юридичних конфліктів, які доволі часто трапляються у професійній діяльності [16, с. 53].

Для формування правової культури вищого рівня необхідною є активна діяльність суб'єктів права в якості суб'єктів правової культури, тобто діяльність, що спрямовується на створення таких правових цінностей, які забезпечують нові можливості поступального розвитку національної правової системи, підвищення ролі права в суспільстві та ефективного виконання ним найважливішої функції — створення і збереження суспільного миру [17, р. 6].

Держава в рамках євразійського культурного світу покликана виступати в ролі активного організатора соціального життя та правовідносин, повинна прагнути до того, щоб покращувати матеріальні умови існування людей, стимулювати творчу активність людини. Головною місією цієї держави вчений вважав створення духовної культури, яка б утілювала в собі ідею загальнолюдського достоїнства і водночас максимально слугувала б проявленню національних та місцевих особливостей населення євразійського культурного світу [17, р. 7].

Правові традиції пов'язані з виокремленням наступних етапів формування правової культури на території України:

I. *Доцивілізаційний етап* — з найдавніших часів до XVIII ст. до н. е. Він характеризується пануванням природного та звичаєвого права, яке забезпечувалось цілою системою заборон та табу;

II. *Трансформаційний етап (перехідний)* — з XVIII ст. до н. е. до I ст. до н. е. Цей етап характеризується появою перших писаних та системою неписаних законів. Для нього характерно укладання перших законів шлюбного змісту. А вже потім соціально-політичного. На цьому етапі йшов процес узгодження правил людського співіснування та намагання його викласти на різного роду матеріалах для повчання членів того чи іншого суспільства [6, с. 47].

III. *Цивілізаційний етап* — з I ст. до н. е. до сьогодення. Від створення системи Римського права, яка лягла в основу всіх правових документів сучасності до наших днів. Третій етап доцільно розділити на два підетапи, поклавши в основу все той же принцип розвитку свідомості та поєднавши його з тими швидкими темпами розвитку економіки, які ми спостерігаємо останні два століття;

III. 1. — I ст. до н. е. — поч. XX ст. н. е. Правова культура антагоністичних суспільств. За фактом вся правова культура класових антагоністичних суспільств була побудована відповідно до тих історичних процесів, які проходили в країнах світу і мали спільні риси: неповага до особи, яка не володіє засобами виробництва, насилля над нею, розгул безкарності та відсутність системи покарання, єдиної для всіх членів суспільства, насилля над людиною з більш низьким рівнем правосвідомості. Велика залежність від ідей церкви, яка стає опорою правлячих класів [6, с. 47].

III. 2. — правова культура індустріального та постіндустріального суспільства XX–XXI століть. Цей етап розвитку правової культури характеризується швидкими темпами економічних процесів, які змусили змінюватись і саму особу, її відношення до себе насамперед. Змінившись у своїй свідомості, людина змусила змінитись і правову культуру. Вона не тільки змінила своє життя, вона змінила дійсність, створивши нову політичну культуру, що базується на побудові громадянського суспільства [6, с. 47].

Запропоновано власну періодизацію розвитку української правової спадщини: 1) період становлення — починаючи з часів язичництва, набуває свого розквіту за часів Київської Русі й триває до XVI ст. Цей період характеризується наступними моментами. По-перше, прийняття християнства та рецесіювання візантійського права, що заклало основи правової спадщини; по-друге, структурно відокремлюються та розвиваються основні ідеї (справедливість, правда, істина, соборність тощо), що збереглися до цього часу; по-третє, закладається фундамент української ментальності; 2) період козацької доби — починається з XVII ст. та триває до XVIII ст. Від козацтва починаються витoki української нації, бо саме з ним пов'язані пробудження національної правосвідомості, формування національних інтересів і національних ідей. Ідеали козацького вільного братерства, демократії, свободи глибоко укорінилися в правовому менталітеті українців і вплинули на формування правової спадщини; 3) російсько-австрійський період (остання чверть XVIII ст. — початок XX ст. Цей період умовно можна назвати періодом стагнації. В даному контексті слово «стагнація» слід розуміти не в значенні занепаду, а в значенні «відсутності значного розвитку», «консервативної реакції». Україна перебувала під владою різних держав, і тому розвиток власної правової спадщини був дещо «законсервованим»; 4) радянський період (1917 — 1991 рр.) характеризується знищенням залишків надбань дореволюційної правової спадщини і рішучим вибухом революційної практики, традицій, юридичної техніки, що вже на першому етапі соціальних перетворень унеможливило навіть формальне та практичне застосування старих інститутів; 5) сучасний період починається з моменту проголошення незалежності України і триває до цього часу. Для нього характерне бажання почати все «з нуля», правову спадщину радянського періоду здати в «архів історії» та використовувати здобутки західної правової традиції як «наздоганяльної моделі модернізації» української правової спадщини [10, с. 12].

Загальнонаціональні риси українського правового менталітету зумовлені значним впливом традиційних цінностей. Українська правова культура увібрала в себе елементи як східної, так і західної правової традиції. Візантійський архетип ментальності сприяв формуванню та укоріненню таких рис менталітету українського народу, як кордоцентризм, пафос жертвовності, ідеал морально-правових інститутів «правди» та справедливості, тісний зв'язок з православ'ям, схильність до ідеологізації тощо. З огляду на європейський напрям розвитку відбувається інтеграція України до культурного та соціального кола Європи [1, с. 15; 10, с. 9 — 10].

Психологічна картина української правової ментальності селянина є досить багатогранною. Для неї характерна ірраціональність, алогічність, імпульсивність, наївна ідеалістичність, терпимість, прагнення до справедливості, тісний зв'язок із релігійними цінностями. Сучасній українській

правовій ментальності властива не лише політична демагогія і популізм, а й еклектичність уявлень, ідеологічна сумбурність та непостійність і непослідовність поглядів. Невідповідність закону загальноприйнятим нормам моралі викликає у свідомості українців негативне ставлення до права, законодавства, державної влади [3, с. 114].

На жаль, сучасний етап існування нашої держави супроводжується низьким рівнем правової культури не лише у простих громадян, а й у політиків, котрі мають безпосередній стосунок до законотворення та управління державою. Це не говорить про те, що вони некомпетентні у законодавчих нормативно правових актах, у своєму житті, не вважають норми права обов'язковими і не відчувають страху відповідальності за порушення норм чинного законодавства. Це все свідчить про зневагу до права, держави та її громадян. Низький рівень правової культури, нерозвиненість у населення юридичних традицій, що переходять у відкритий правовий нігілізм, заперечення необхідності і цінності права мають глибокі історичні корені, адже з покоління в покоління у нашій державі спостерігається зневага до закону та суду, а свавілля не вважається чимось неправильним [18, с. 318 — 319].

Профілактика (нейтралізація) правового нігілізму представників державної влади в Україні передбачає запровадження певних нововведень: гідна матеріальна забезпеченість представників державної влади, відкритість діяльності державного апарату, ефективна система відповідальності чиновників перед суспільством. Сюди ж можна віднести: конкурсне заміщення державних посад, зміну законодавства у бік зведення владних повноважень чиновників від дозвільної діяльності до оперативного-реєстраційної, досконале законодавство, ефективний контроль за законністю діяльності представників державної влади, підвищити рівень професіоналізації законодавчої діяльності, посилити юридичну відповідальність за порушення прав і свобод громадян, надалі удосконалювати судову систему в рамках захисту прав і свобод громадян та забезпечення прямої дії норм Конституції України [19, с. 15]. Встановлено, що на шляху мінімізації масового правового нігілізму, зниження професійної деформації, підвищення рівня правового мислення і в цілому підвищення правової культури перспективним напрямком є посилення внутрішньої конкуренції двох політичних еліт: правлячої та опозиційної [19, с. 13].

До основних інститутів, що тією чи іншою мірою виконують функцію по формуванню правової культури в перехідному суспільстві, можна віднести державу, інститути культури і соціалізації, політичні партії і суспільні рухи, інститути правопорядку і соціального контролю, прав людини, правового виховання, вирішення правових конфліктів та ін. [2, с. 20].

У правовій культурі виділяють такі складові: право, правовідносини, правосвідомість, законність і правопорядок, правова поведінка, правова соціалізація, правове мислення, правова активність, що походять із правової

системи і є специфічним проявом у сфері формування та розвитку відповідної свідомості індивіда, правомірна поведінка, система правового виховання і правової освіти [21, с. 15].

Правова культура характеризується рівнем правосвідомості і правової активності суспільства. Визначальною частиною культури свідомості є оцінка закону з позицій справедливості. Крім цього, правосвідомість характеризується також сукупністю уявлень, поглядів, оцінок та емоцій, через які проявляється ставлення особи й організацій до права. Культура юридичної практики характеризується ефективною діяльністю законодавчих і судових органів [5, с. 60 – 61]. Культура правової поведінки характеризується правовою активністю громадян і їх правомірним поведженням [5, с. 67].

Серед чинників становлення демократичної правосвідомості можна виокремити, з одного боку, наявність та схвалення (державне і громадське) тих фундаментальних положень, які закріплюють мету та принципи демократизації суспільства (політико-правові передумови), а з другого – сутнісні умови можливості існування демократичної правосвідомості як явища правової реальності. Не менш важливою **передумовою становлення правосвідомості демократичного напрямку** є високий загальний рівень суспільної свідомості та культури. Також одним із необхідних факторів формування демократичної правосвідомості є висока духовність суспільства, вкорінена в історичних, цивілізаційних та ментальних особливостях соціуму [4, с. 25; 22, с. 170 – 171].

Слід окремо зауважити, що у сучасній науковій літературі аналізуються різноманітні шляхи формування правосвідомості і правової культури українських громадян. Серед них, зокрема: демократизація всіх сфер соціального життя; вдосконалення правотворчого і правозастосовчого процесів; зміцнення законності і правопорядку; розвиток правовідносин; зростання ефективності діяльності всієї системи правосуддя; адаптація законодавства України до міжнародних норм і стандартів прав людини; гармонізація законодавства України із нормативними актами Європейського Союзу. Разом з тим важливе значення для формування правосвідомості і правової культури мають такі напрями реалізація даного процесу, як здійснення правового виховання і правового навчання українських громадян, а також підвищення ефективності їх правової інформованості. На сучасному етапі на передній план виходять громадянські та духовні цінності, поширення волонтерського руху, на відміну від перших років незалежності активно пропагується патріотизм, рух добровольців за захист суверенітету України, поява активістів, розвиток церковно-релігійної культури. Російська агресія стала стимулом розвитку ідеї соборності України та про європейського курсу українських політиків [22, с. 171 – 172].

Аналізуючи детально весь процес формування правосвідомості в Україні сьогодні, варто зупинитись **на основних проблемах, які виникають** (або ж потенційно можуть виникнути) на його шляху. Так, досить поширеним явищем нашого суспільного буття є деформація правосвідомості. Посиленню деформаційних явищ у суспільній правосвідомості України сприяють суперечності в різних галузях законодавства й правоохоронній системі в цілому. **Також суттєвою причиною існування деформацій правосвідомості в українському суспільстві є поступове звикання населення, особливо молоді, до злочинності.** Спостерігається відсутність **єдиної високоефективної системи правового виховання**, а також популяризація антиправової поведінки через ЗМІ [22, с. 170 — 171].

Можна констатувати, що рівень правової свідомості та правової культури громадян українського суспільства знаходиться на стадії формування зачатків демократичної правової культури. Сама лише констатація націленості на розбудову демократичного суспільства, правової держави ще не є запорукою реалізації проголошених цілей. Тому в Україні має постійно зростати мотивація активного формування правової свідомості та правової культури всіх суб'єктів суспільних відносин, у тому числі державної еліти, оскільки без них неможливо втілити в життя поставлену мету. Правова культура громадян є основою, фундаментом нового суспільства в Україні. Адже громадяни є єдиним чинником, здатним утворювати державу і правопорядок, приводячи в дію Конституцію України та законодавство. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів, але здебільшого — від рівня організації правової освіти і виховання населення країни [23, с. 106 — 107].

У зв'язку із цим слід відзначити, що в літературі авторами пропонуються різноманітні шляхи формування правосвідомості і правової культури українських громадян. Серед них, зокрема: демократизація всіх сфер соціального життя; вдосконалення правотворчого і правозастосовного процесів; зміцнення законності і правопорядку; розвиток правовідносин; зростання ефективності діяльності всієї системи правосуддя; адаптація законодавства України до міжнародних норм і стандартів прав людини; гармонізація законодавства України з нормативними актами Європейського Союзу, духовно-культурне й національне піднесення [17, р. 7].

Важливим елементом формування правосвідомості є залучення молоді в цей процес. Критеріями оцінки рівня сформованості правосвідомості і правової культури студентів вищих навчальних закладів України на сьогодні є: ступінь правової інформованості, готовності застосовувати правові знання на практиці; ступінь ціннісно-правової спрямованості особи, готовності до соціально корисної поведінки; ступінь сприйняття суті закону як морально значимої для себе цінності; ступінь сформованості правових навиків і вмінь, правомірної поведінки, соціально-правової активності

студента. Для особи з високим рівнем правової культури мають бути характерними такі ознаки, як високі соціальні й інтелектуальні досягнення [21, с. 18].

Розвиток правової культури залежить від правової поведінки [21, с. 17]. **Правова поведінка** — це знання законодавства та вміння використовувати закони та інші акти в практичній діяльності. Правова поведінка українського суспільства наразі перебуває на стадії формування та потребує цілеспрямованої діяльності й розвитку. Соціологічні дослідження, опитування громадян України у всеукраїнському та регіональному масштабах, що були здійснені впродовж 2002 — 2012 рр., постійно й однозначно засвідчують про прогалини у відносинах правосвідомості та правових знань з боку громадян, про низький рівень правової поведінки. Від дотримання суспільством правової поведінки залежать рівні правової поведінки окремих систем та органів влади, а також, зокрема, самих громадян [12, с. 41].

Знання і розуміння зазначених положень чинного законодавства щодо правового регулювання поведінки студентської молоді в Україні можливе лише за умови підвищення правової культури цієї частини громадян українського суспільства. Для того, щоб знати і розумітися у своїх правах, треба бути всебічно розвиненою людиною, володіти необхідним рівнем правової культури та правосвідомості, а її формування у студентів можливе за умови здійснення загальногромадянського виховання, зокрема й правового [21, с. 17 — 18].

Правозастосування виявляється в позитивному досвіді, який застосовується у всіх країнах, у тому числі в Україні, протягом тривалого часу. Причому використовувати цей досвід необхідно творчо, тому що деякі питання правового виховання необхідно вирішувати на концептуально новій основі, виходячи із завдань нинішнього етапу розвитку України як суверенної держави, що прагне стати демократичною і правовою. При цьому необхідно пам'ятати і те, що вирішення завдань по формуванню сучасної правової культури у громадян перехідного суспільства залежить не тільки від держави, але й від зусиль усієї громадськості, кожного громадянина країни [2, с. 21].

Українська громадськість як транзитивне суспільство характеризується таким типом правового мислення, як суперечністю поглядів та суспільних орієнтацій. Відмінності правової системи тоталітаризму та демократичного суспільства очевидні, а тому перехід від однієї до іншої системи безпосередньо неможливий. Такі суспільства перебувають в умовах дезорганізації, що означає дезінтеграцію політико-правових інститутів, які не здатні виконувати завдання, для яких вони створені, ослаблення механізмів формального і неформального контролю тощо. Слід відзначити також загострення соціальних суперечностей у перехідному суспільстві, злам командно-адміністративної системи управління і вступ на складний

і суперечливий шлях створення ринкової економіки, обстановку економічної, політичної та духовної кризи. В умовах соціально-економічного та політичного занепаду в Україні практично не існувало демократичної ідеології, яка набувала негативного забарвлення в плані можливості маніпулювання народом та створила умови поверхневого бачення суспільних проблем [11, с. 107].

Метою формування правової культури в Україні є підвищення загального рівня правових знань, формування в них поваги до права. Реалізація Програми правової освіти населення України сприятиме, зокрема підвищенню рівня правової культури як окремих громадян, так і суспільства в цілому, а також формуванню у громадян поваги до права, гуманістичних правових ідей, загальнолюдських і національних правових цінностей, а також подолання правового нігілізму, що забезпечують високий рівень правосвідомості та моральності. Організаційними засобами підвищення рівня правової культури суспільства та окремих особистостей є: розвиток правової освіти і правового виховання населення; належне забезпечення його інформацією про чинне законодавство і практику його застосування; боротьба з правовим нігілізмом; видання юридичної енциклопедичної та словникової літератури, коментарів чинного законодавства; розширення правознавчих досліджень тощо [14, с. 58].

На нашу думку, якщо виходити з пропонованого визначення, правовою діяльністю є така діяльність, яка пов'язує суб'єкта з правом як предметом його практичної активності: а) зі створення та зміни права (правотворча); б) із впровадження права в життя (правоутверджуюча); в) із забезпечення дії і реалізації права (правоінтерпретаційна, правореалізаційна); г) зі збереження, охорони та відновлення права (правоохоронна, правовідновлювальна). Правова діяльність як активність суб'єктів права, пов'язана зі створенням, здійсненням, охороною і збереженням права, спрямовується на ціль самого права як суспільного явища [24, с. 204].

Правове виховання — це цілеспрямована діяльність по трансляції (передачі) правової культури, правового досвіду, правових ідеалів і механізмів регулювання конфліктів у суспільстві від одного покоління до іншого. Правове виховання має на меті розвиток правової свідомості людини і правової культури суспільства в цілому [2, с. 21].

У сфері правового виховання в перехідному суспільстві основними завданнями є: підвищення загальної моралі громадян, популяризація правових знань (у тому числі через засоби масової інформації), використання рольових ігор і практичних ситуацій, пробудження інтересу в населення до правових знань і підвищення їхньої доступності, застосування методів правової реклами і «public relations», розвиток сімейного правового виховання тощо. Усе це є неможливим без науково обґрунтованої державної політики в сфері правового виховання, яка, на жаль, в Україні

поки що відсутня. Тому, для піднесення рівня правової культури громадян України, насамперед, потрібно виробити чітку державну політику в сфері правового виховання, системний, науковий підхід до проведення відповідних заходів, скоординувати всі зусилля державних органів та громадських організації у цьому процесі [2, с. 21].

Існує потреба розглянути тенденції формування правової освіти в контексті формування правової культури в період посттоталітарного суспільства. У період з 1985 по 1991 рр. нагальною потребою було оновлення освіти. Нормативно-правове забезпечення підготовки майбутніх учителів до формування правової культури учнів на цьому етапі було покликане підвищити якість освіти й комуністичного виховання, удосконалити навчальні програми, підручники, методи навчання та виховання, обов'язково знати законодавство держави, дотримуватися громадянських прав і свобод, поважати власну державу і вміти в повсякденному житті використовувати набуті знання та вміння [7, с. 14].

До педагогічних умов формування правової культури учнівської молоді можемо віднести наступні: освітня політика держави в галузі правової освіти; система правової освіти; зміст правової освіти (типові плани Міністерства освіти і науки України, типові навчальні програми, навчальні робочі програми, зміст навчальних предметів/дисциплін, що відображається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, таких як: «Права людини», «Практичне право», «Правознавство (Основи правознавства)» та ін., збірники нормативно-правових актів національного законодавства); правове навчання/виховання; професійна підготовка вчителів/викладачів права (компетентність/компетенція) [25, с. 66].

Аналіз теоретичного матеріалу і досліджень, проведених серед студентів ВНЗ, надає підстави стверджувати, що тільки незначна частина студентів володіє достатньо високим рівнем правової культури і правосвідомості. Слід констатувати, що переважна більшість опитаних студентів має невисокий, але задовільний рівень сформованості правової культури. Недостатній рівень правових знань студентів виявляється у неналежному засвоєнні концептуальних правових категорій та понять, слабкому уявленні про чинне законодавство, безграмотності у сфері знання та використання прав та свобод тощо. Даний факт, в свою чергу, свідчить про доволі слабку підготовку студентської молоді до вирішення завдань правового виховання. У ставленні студентів до сучасного правового суспільства нерідко спостерігаються прояви як правового нігілізму, так і пасивного некритичного сприйняття правової дійсності. **Важливим напрямом у вихованні студентів є цілеспрямована робота над усвідомленням єдності права, законності і справедливості.** Найперше необхідно сформулювати уявлення — якщо право закріплює основи справедливості, то законність є одним з основних засобів забезпечення справедливості. Конкретним проявом справедливості

в суспільстві є повага до прав свобод та інтересів людини. Виховання правових переконань, усвідомлення необхідності дотримання законів зумовлюють становлення у студентів впевненості й у тому, що справжнє призначення права полягає у визначенні міри справедливості та свободи [26, с. 12 – 13].

Анексія Криму та збройний конфлікт на окупованих Російською Федерацією територіях Донецької та Луганської областей, що спричинили глибокі суспільно-політичні перетворення в Україні, внесли суттєві корективи в життєві орієнтації молоді, її поведінку, соціально-економічне становище та спричинили ряд проблем, серед яких зневіра, розчарування у владі, у справедливості правових інститутів та безнадійності на майбутнє. Виявом такого стану є небажання громадян, і в першу чергу, молоді, брати участь в політичному та соціальному житті. Як показують результати досліджень, більшість опитаних молодих людей або взагалі не цікавляться політичним життям (31,8 %), або проявляють інтерес до нього дуже рідко (32,4 %). Найменшу зацікавленість політичним життям країни проявляють підлітки віком від 14 до 19 років, а найбільшу — молодь від 25 до 29 років. Постійно слідкує за актуальними політичними подіями в країні молодь у віці від 30 до 34 років. В розрізі регіонів молодь, яка проживає у Центральному (21,9 %) регіоні країни, на відміну від молоді, яка мешкає у інших регіонах, постійно стежить за політичним життям в Україні. Найбільшу електоральну активність (70,5 %) на виборах за останні 3 роки демонструє молодь, яка проживає у Західному регіоні [9, с. 160].

Отже, наслідками формування правової культури в перехідному суспільстві можуть стати досягнутий рівень правової поведінки, правового виховання, правосвідомості і правозастосування в конкретному суспільстві, який визначається сукупністю різних емпіричних методів [2, с. 20].

Висновки

Правова культура як певний рівень дотримання прав і обов'язків та усвідомлення власного місця в суспільстві формується відповідно до рівня правових знань, вміння вирішення правових питань, довіри до правоохоронних органів та закону, мотивації й цінностей щодо дотримання прав та обов'язків. Вікові особливості формування правової культури залежать від рівня сприйняття інформації, ставлення до законодавства, накопичення знань та рівня розвитку особистості й переконань, педагогічних умов, поваги до права. Рівень сформованості правової культури залежить від людського фактора та культури особистості, рівня вихованих морально-правових цінностей, вміння застосування правових знань, правової свідомості, рівня освіченості, відповідальності під час виконання професійних обов'язків, правових переконань, схильності особи до дотримання правових норм, трансформації суспільства в напрямі демократичних реформ,

боротьби з негативними суспільними явищами, участі осіб у збереженні правових норм.

Список посилань:

1. Богачов С. В. Особливості формування процесу правової культури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія ПРАВО*. 2011. Випуск 15. С. 15–17.
2. Данильян О. Г. Деякі напрямки оптимізації формування правової культури в перехідному суспільстві. *Правова культура та правосвідомість українського суспільства: стан та напрямки вдосконалення*: зб. тез наук. доп. міжнар. наук.-практ. конф., (28 жовт. 2009 р., Харків). Харків, 2009. С. 19–21.
3. Бровко Н. І. Питання формування правосвідомості окремих верств населення в сучасному українському суспільстві (на прикладі жителів сільської місцевості). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2018. № 5. Том 29 (68). С. 112–115.
4. Герасіна Л. М. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. Х.: Право, 2009. 352 с.
5. Ващук Д. П. Формування правової культури Великого князівства Литовського у другій половині XV—першій третині XVI ст. *Український історичний журнал*. 2014. №1. С. 59–72.
6. Минькович-Слободяник О. В. Основні етапи формування правової культури на теренах сучасної України. *Часопис Київського університету права*. 2019. №3. С. 44–49.
7. Клунко Р. Ю. Підготовка майбутніх учителів до формування правової культури учнів загальноосвітніх шкіл України (друга половина XX—початок XXI століття): автореф. дис... канд. пед. наук. Київ, 2019. 20 с.
8. Клунко Р. Ю. Формування правової культури майбутнього вчителя як елемент підготовки до професійної діяльності. *Психолого-педагогічні науки*. 2015. № 3. С. 148–151.
9. Уханова Н. С. Правова культура молоді в Україні. *Інформація і право*. 2019. № 2 (29). С. 156–166.
10. Кобко-Одарій В. С. Правовий менталітет українського народу: особливості формування та розвитку: автореф. дис... канд. юрид. Наук. Одеса, 2019. 24 с.
11. Панчук І. О. Особливості правової ідеології у перехідних суспільствах (транзитних демократіях) в контексті досвіду вітчизня-

- ного державотворення. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 1 (40). С. 105–110.
12. Захаркевич Т. С. Формування правової поведінки в контексті побудови в Україні правової держави. *Часопис Київського університету права*. 2012. №3. С. 41–44.
 13. Сліпенчук В. О. Виховання правової людини як шлях до побудови правового суспільства у сучасній Україні. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 128. С. 118–124.
 14. Тимчук Т. О. Правова культура: поняття, сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2009. №2. С. 56–59.
 15. Сивак О. Виховання правової культури військовослужбовців — невідкладне завдання кадрової політики у Збройних силах України. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: Зб. наук. праць. Львів, 2007. Вип. 19. С. 90–95.
 16. Луцький І. М. Проблеми формування правової культури майбутніх юристів в умовах становлення правової культури в Україні / І. М. Луцький, А. І. Луцький, М. І. Луцький, О. М. Каленюк. *Економіка та держава*. 2008. №6. С. 52–53.
 17. Макаренко Л. О. Деякі питання формування правової культури в Україні. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2019. January. Рр. 5–8.
 18. Шай Р. Я. Правова культура як умова культивування принципу верховенства права в українському суспільстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*: збірник наукових праць.—2016. № 850. С. 317–320.
 19. Целуйко М. Ф. Компетентна правова культура в механізмі формування та реалізації українського права: автореф. дис... канд. юрид. Наук. Одеса, 2012. 19 с.
 20. Чалчинський І. Проблеми становлення професійної правової культури в Україні. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 4 (16). С. 73–79.
 21. Хаварівська Г. С. Теоретичні аспекти формування правової культури студентів закладів вищої освіти в Україні. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 4 (61). Ч. 1. С. 13–24.
 22. Черкас М. Є. Актуальні проблеми формування правосвідомості в Україні. *Право та інновації*. 2015. № 4 (12). С. 169–175.
 23. Макарова О. В., Крилова Ю. І. Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П.*

- Драгоманова. Серія 18: Економіка і право: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 30. С. 104–108.*
24. Макаренко Л.О. Теоретико-методологічні аспекти пізнання та формування правової культури: дис... доктора юрид. Наук. Київ, 2019. 441 с.
 25. Висоцька Л.В. Педагогічні умови формування правової культури молоді в Україні. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* — 2017. V (52). Issue: 113. Pp. 65–68.
 26. Коваленко Н.Ю. Формування правосвідомості і правової культури студентів в Україні: автореф. дис... канд. юрид. Київ, 2009. 21 с.

References:

1. Bogachov S.V. (2011) Peculiarities of the formation of the process of legal culture in Ukraine. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya PRAVO.* Issue 15. P. 15 — 17. [in Ukrainian].
2. Danilyan O.G. (October 28, 2009, Kharkiv) Some directions of optimization of formation of legal culture in transitional society. *Pravova kultura ta pravosvidomist ukrayinskoho suspilstva: stan ta napryamky vdoskonalennya: zb. tez nauk. dop. mizhnar. nauk.-prakt. Konf. Kharkiv.* P. 19 — 21. [in Ukrainian].
3. Brovko N.I. (2018) Questions of formation of legal consciousness of separate layers of the population in the modern Ukrainian society (on an example of inhabitants of rural area). *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky.* № 5. Volume 29 (68). P. 112 — 115. [in Ukrainian].
4. Gerasina L.M. (2009) Legal awareness and legal culture as basic factors of the state-building process in Ukraine: monograph. Kharkiv: Right. 352 p. [in Ukrainian].
5. Vashchuk D.P. (2014) Formation of the legal culture of the Grand Duchy of Lithuania in the second half of the XV — first third of the XVI century. *Ukrayinskyi istorychnyy zhurnal.* №1. P. 59 — 72. [in Ukrainian].
6. Minkovich-Slobodyanik O.V. (2019) The main stages of formation of legal culture in the territory of modern Ukraine. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* №3. P. 44 — 49. [in Ukrainian].
7. Klunko R.Yu. (2019) Preparation of future teachers for the formation of legal culture of students of secondary schools of Ukraine (second half of the XX — beginning of the XXI century): avtoref. dys... kand. pedahoh. nauk: Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].

8. Klunko R.Yu. (2015) Formation of the legal culture of the future teacher as an element of preparation for professional activity // *Psykhologo-pedahohichni nauky*. № 3. P. 148—151. [in Ukrainian].
9. Ukhanova N.S. (2019) Legal culture of youth in Ukraine. *Informatsiya i pravo*. №2 (29). P. 156–166. [in Ukrainian].
10. Kobko-Odariy V.S. (2019) Legal mentality of the Ukrainian people: features of formation and development: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk. Odessa. 24 p. [in Ukrainian].
11. Panchuk I.O. (2014) Peculiarities of legal ideology in transitional societies (transit democracies) in the context of the experience of domestic state formation. *Naukovi pratsi MAUP*. Issue. 1 (40). P. 105–110. [in Ukrainian].
12. Zakharkevich T.S. (2012) Formation of legal behavior in the context of building a legal state in Ukraine. *Chasopys Kyyyivskoho universytetu prava*. №3. P. 41–44. [in Ukrainian].
13. Slipenchuk V.O. (2015) Education of a legal person as a way to build a legal society in modern Ukraine. *Problemy zakonnosti*. Issue. 128. P. 118 –124. [in Ukrainian].
14. Timchuk T.O. (2009) Legal culture: concept, current state and prospects of development in Ukraine. *Chasopys Kyyyivskoho universytetu prava*. №2. P. 56–59. [in Ukrainian].
15. Sivak O. (2007) Education of legal culture of servicemen — an urgent task of personnel policy in the Armed Forces of Ukraine. *Ukrayinska natsionalna ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku: Zb. nauk. prats*. Lviv. Issue. 19. P. 90–95. [in Ukrainian].
16. Lutsky I.M. (2008) Problems of formation of legal culture of future lawyers in the conditions of formation of legal culture in Ukraine. *Ekonomika ta derzhava*. №6. P. 52–53. [in Ukrainian].
17. Makarenko L.O. (2019) Some issues of formation of legal culture in Ukraine. *National Law Journal: Theory and Practice*. January. P. 5–8. [in Ukrainian].
18. Shay R.Ya. (2016) Legal culture as a condition for cultivating the principle of the rule of law in Ukrainian society. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya: Yurydychni nauky: zbirnyk naukovykh prats. № 850. P. 317- 320. [in Ukrainian].
19. Tseluyko M.F. (2012) Competent legal culture in the mechanism of formation and implementation of Ukrainian law: avtoref. dys... kand. yuryd. Nauk. Odessa. 19 p. [in Ukrainian].
20. Chalchinsky I. (2010) Problems of professional legal culture in Ukraine. *Visnyk Akademiyi upravlinnya MVS*. № 4 (16). P. 73–79. [in Ukrainian].

21. Khavarovskaya G.S. (2019) Theoretical aspects of the formation of legal culture of students of higher education institutions in Ukraine. *Efektynist derzhavnoho upravlinnya*. Issue. 4 (61). Part 1. P. 13–24. [in Ukrainian].
22. Cherkasy M.E. (2015) Actual problems of formation of legal consciousness in Ukraine. *Pravo ta innovatsiyi*. № 4 (12). P. 169–175. [in Ukrainian].
23. Makarova O.V. (2015) Problems of formation of legal culture in Ukrainian society. *Naukovyy chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 18: Ekonomika i pravo: zb. nauk. Prats*. Kyiv: MPU Publishing House. Dragomanova. Issue. 30. P. 104–108. [in Ukrainian].
24. Makarenko L.O. (2019) Theoretical and methodological aspects of cognition and formation of legal culture: dys... doktora yuryd. Nauk. Kyiv. 441 p. [in Ukrainian].
25. Vysotska L.V. (2017) **Pedagogical conditions of formation of legal culture of youth in Ukraine.** *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. V (52). Issue: 113. P. 65–68. [in Ukrainian].
26. Kovalenko N.Yu. (2009) **Formation of legal awareness and legal culture of students in Ukraine:** avtoref. dys...kand. yuryd. nauk. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.04.2020 р.

© Лебедева Ю. О., 2020